

Osmanlı Dönemi Antep Mahkemesi'nde Hukuk ve Cinsiyet

Leslie Peirce, *Morality Tales, Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*
(Ahlak Hikayeleri, Osmanlı Dönemi Antep Mahkemesinde Hukuk ve
Cinsiyet), Berkeley, Los Angeles, London: 2003, 452 s.

Abdurrahman ATÇIL

Leslie Peirce bu çalışmada Osmanlı mahkemesinin işleyişi ve insanların mahkeme ile ilişkilerini ele almaktadır. Peirce Osmanlı imparatorluk düzeni, Osmanlı hukuk sistemi ve kadı mahkemesi ile yerel kültürün etkileşiminin 1540-1541 yıllarında Antep bölgesinde ortaya çıkardığı hukuki ve ahlaki kültüre dikkatini yöneltmektedir. Bölge insanlarının gönüllü olarak mahkemeyi nasıl kullandıkları, mahkemenin insanların hayatlarına ne şekilde müdahale ettiği ve insanların bu müdahaleye nasıl cevap verdikleri incelediği sorunsallardan bazıları. Peirce bu sorunsallara özellikle sınıf, cinsiyet ve toplumsal hiyerarşi açısından yaklaşmakta ve hukukta ve onun uygulanması sırasında ortaya çıkan farklılıkları ortaya koymaktadır.

Peirce şeriat ve kanunun Antep'teki hukuki yaşamın şekillenmesindeki önemini kabul etse de bunların yorumlanmasında yerel kültürün önemini vurgulamaktadır. İmparatorluk kanun ve şeriatın uygulanmasını dayatıyordu, fakat mahkemenin işleyişinde yer alan yerel güçler kanun ve şeriatın yorumlanması sürecine katlıyordu. Bazen kanun ve şeriat yerel gelenekleri değiştiriyordu, bazen yerel anlayışlar bunlara galip geliyordu, bazen de mahkeme her ikisini tatmin edecek bir yol buluyordu. Peirce'e göre, 1530'larda Osmanlı hukuk reformu yapıldığı ve Antep de tam olarak Osmanlı mali sistemi içerisine alındığı için 1540-1541 yıllarında Antep yerel kültür ile merkezi kültürün karşılaşmasının ortaya çıkardığı sonuçların ve çatışmaların incelenmesi için güzel bir örnektir. (10)

Morality Tales'in temel kaynağı 1540-1541 yıllarına ait Antep'in araştırmaya açık en eski tarihli mahkeme sicili olmakla birlikte tahrir defterleri, kanunnameler, fetvalar ve

diğer kaynaklar da bu çalışmada kullanılmaktadır.

Kitap dört bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölümde Peirce 1540-1541 yıllarında Antep'in zaman ve mekan konjonktürünü, insani coğrafyasını ve insanların dünyayı algılamalarını ve mahkemesinin özelliklerini işlemektedir. Osmanlı hakimiyetinden önce Antep Moğollar, Dulkadir Beyliği, Timur, Akkoyunlular ve Memluklar tarafından kontrol altına alındı. Uzun süre bir sınır şehri olmasına rağmen Antep 'bölgenin önemli bir kent merkeziydi.' (20) Bu dönemde Antep büyük ilim adamları nedeniyle 'küçük Buhara' olarak biliniyordu. 1516'da Yavuz Mısır seferinden önce Antep'i Osmanlı hakimiyetine aldı. Osmanlı'nın Mısır, Suriye ve Irak'ı da hakimiyeti altına almasıyla Antep bir sınır şehri olmaktan çıktı. 1530'larda Osmanlı sisteminin getirdiği istikrar sayesinde şehir zenginleşmeye başladı. Bu arada bölgedeki hakimiyetini sağlamlaştırmış olan Osmanlı idaresi maliye ve toprak sistemini Antep'te daha sıkı bir şekilde uygulamaya koydu. Safevilerin ideolojik ve politik tehdidi karşısında Sünni Osmanlı ideolojisi mahkeme sistemi ve yeni kanunlar aracılığıyla dayatıldı.

Antep'in insani coğrafyası ile ilgili olarak, Peirce şehrin merkezinde ve bağlı bölgelerde birbirinden farklı unsurların yaşadığını belirtmektedir. 1540-1541 yıllarında Antep'in sakinleri arasında heterodoks İslam'ı benimseyenler yanında Sünni ortodoks İslam'ı benimseyenler ve Ermeniler, yerleşik unsurların yanında göçebeler de vardı. Bunların bir arada yaşamaları mahkemeye de yansıtacak problemlere, çatışmalara sebebiyet vermekteydi. Bu farklı özelliklere sahip Antep toplumunun güneyindeki Halep, batısındaki Çukurova ve doğusundaki Urfa ile yakın ilişkiler kurmaktaydı.

Birinci bölümün son kısmında Peirce 1540-1541 yıllarındaki Antep mahkemesini tanıtmaktadır. Mahkeme hükümetin bir kurumu olmasına rağmen onun varlığının devamı ve işleyişi toplumun ilgisine muhtaçtı. İnsanların diğer dava görme mekanizmaları yerine mahkemeyi tercih etmesi sayesinde mahkeme varlığını sürdürebiliyordu. Ayrıca dava kayıtlarının altında şuhudu'l-hal olarak isimlerini gördüğümüz toplum fertleri mahkeme prosedürüne katılıyorlardı. Peirce Osmanlıların mahkemeyi yerleşik kılarak ve sicillerinin korunmasını sağlayarak onu toplum için daha cazip hale getirmeye çalıştığını işaret etmektedir.

Peirce diğer üç bölümü mahkeme sicillerine dayanarak kurguladığı, 1541-1542 yıllarında Antep'teki hukuki yaşam hakkında ipuçları veren ve aktörleri kadınlar olan birer hikaye ile açmaktadır. İkinci bölümün hikayesi daha çocukken evlendirilen İne ile Tanrıverdi'nin hikayesi. İne evlilik ilişkisinin başlamasına kadar Tanrıverdi'nin babası Mehmet'in evinde yaşamıştır. İne Mehmet'in kendisi ile zorla ilişkiye girdiğini iddia etmiştir. Tanrıverdi ile İne Mehmet'in evinden ayrılıp başka bir köye taşınmışlar ve 9 ay sonra boşanmışlardır. Sicil kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Mehmet beraat etmiştir. Peirce bu hikayeye dayanarak mahkemenin işleyişi üzerinde bazı gözlemler yapmaktadır. Mahkemenin ve toplumun amacı toplumsal düzeni korumaktı. Her bir

fert toplumsal bütünün parçası olarak görülüyordu. Bir ferdin topluma bir daha katılmayacak şekilde yaralanmasının toplumsal bütünü yaralayıcı olduğu düşünülmekteydi. Bu noktada Peirce 'ayrı adaletler' kavramını gündeme getirmektedir. Buna göre bir davanın içinde yer alan tarafların her birinin durumu ayrı bir dava olarak değerlendirilmektedir. 'Kazanan' ve 'kaybeden' yerine hiçbir kimse kazanmamaktadır veya kaybetmemektedir. Kadı veya toplumun diğer fertlerinin zorlamasıyla çift Mehmet'in evinden ayrılmıştır. Bu durumda evliliğin devamı için Mehmet'in evinde kalmaları zararlı görülüş olmalıdır. Diğer taraftan Mehmet beraat etmektedir. Peirce bunu 'ayrı adaletler' prensibinin uygulanması olarak değerlendirmektedir. Ayrıca, Peirce'e göre, kadı bu davayı toplumsal düzeni koruma prensibini göz önünde bulundurarak kaydetmiştir. Mesela bu davayı çocuk tacizi davası olarak kaydedebilirdi. Fakat olayın bu şekilde kaydedilmesi hem İne için hem de Mehmet için toplumsal açıdan daha onulmaz yaralar açardı. Son olarak Peirce çalışmanın önemli tezlerinden birini ileri sürmektedir: Mahkeme ezilenler için seslerini duyurabilecekleri haklarını arayabilecekleri bir forumdu. Onun sicilleri toplumsal hafızaydı. Peirce İne'nin kazandığı hiçbir şey olmasa da çocukken evlendirilmesine karşı tepkisini mahkeme aracılığıyla ortaya koyduğunu savunmaktadır.

Peirce cinsiyet, sınıf ve toplumsal hiyerarşiye dayalı olarak hukukta ve hukukun uygulanmasındaki eşitsizliklere işaret etmektedir. Sicil kayıtlarında 'özgür yetişkin Müslüman erkeğin' varsayılan kimlik olduğu ve bunun dışındaki kimliklerin belirtildiği görülmektedir. Örneğin Yahudi, Kürt, hatun gibi. Bunlar imtiyazsızları temsil etmektedirler. Örneğin mahkemenin işleyişinde yer alan toplum fertleri, şahudu'l-hal, her zaman özgür yetişkin Müslüman erkeklerden oluşmaktadır. Ayrıca sosyal sınıf da hukukta ve hukukun uygulanmasındaki eşitsizliklerde önemli bir etkidir. Ebussuud'un *muhaddere* (saygıdeğer) kadının özellikleri hakkındaki fetvaları bu statüye sadece dışarıdaki işlerini hizmetçilerine yaptırabilecek kadınların layık görüldüğünü göstermektedir. Osmanlı kanununun cezai hükümleri de suçlunun maddi durumuna göre değişmektedir. Diğer eşitsizlik kaynakları statü ve cinsiyettir. Örneğin seçkinlerin şahitlik ehliyetleri sorgulanmazken diğerleri bu ehliyetlerini ispatlamak zorundaydılar. Cinsiyet ayrımının bir örneği erkeklerin şahitliğinin geçerli olduğu yerlerde kadınların şahitliğinin kabul olunmamasıdır.

Peirce'e göre, mahkeme eşitsizlikleri desteklerken ezilenlere de kendi kişiliklerini koruma fırsatı vermektedir. Örneğin Antep sicilindeki bir kayıta işlerini yaptırarak hizmetçisi olmadığı için alacağını istemek üzere komşusu Saadettin'in evine giden Ayşe iftiraya maruz kalır. Ayşe'nin kocası Mehmet'e karısının Sadettin'in evine ne için gittiği sorulur. O parayı alması için onu kendisi gönderdiğini söyleyince Ayşe beraat eder. Bundan sonra Ayşe kendisini şikayet edenlere hakaret eder. Peirce Ayşe'nin bu davranışını kendi şerefini kurtarmak için yaptığı bir hareket olarak görmektedir. Da-

vanın görülüş şekli kocasının şerefini kurtarmayı hedef almıştır. Ayşe suçlu durumuna düşmek pahasına kendi düşüncesini kayda geçirtmiştir.

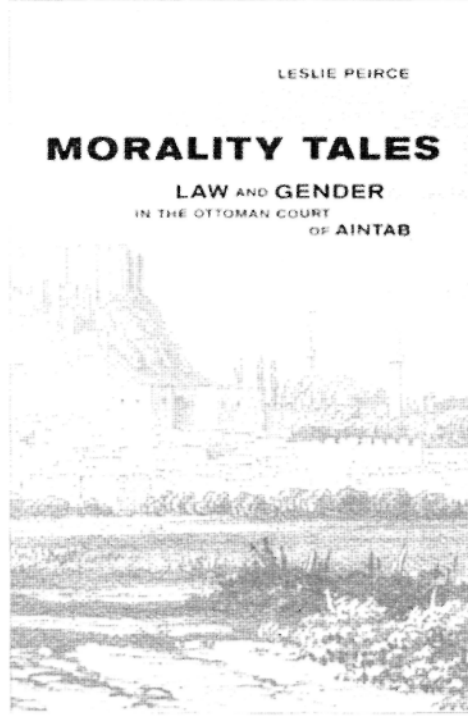
Üçüncü bölüm kadınlar için dersler düzenleyen ve bu dersler için İbrahim, İbrahim'in öğrencileri ve Şemsettin ile anlaşılan Hacıye Sabah'ın hikayesi ile başlamaktadır. Hacıye Sabah ile aynı bahçeyi paylaşan Alaettin ve Mehmet Hacıye'yi kadınlarla erkekleri bir araya getirdiği ve onlara Kızılbaş öğretisine uygun olarak ayinler yaptırdığından şikayetçi olmuşlardır. Mahkeme Hacıye'nin teşhir olunup şehirden uzaklaştırılmasına, İbrahim'in de sadece şehirden uzaklaştırılmasına karar vermiştir. Peirce bu olayı 1540-1541 konjonktürüne yerleştirerek anlaşılır kılmaya çalışmaktadır. Safavi İran tarafından politik ve ideolojik olarak tehdit edilen Osmanlı bu tehdidi Selim ve Süleyman'ın seferleriyle savuşturmaya çalışmıştır. Bu arada kendi içindeki Safavilere bağlılık gösteren unsurları yok etmiştir. Süleyman'ın 1534-1536 yıllarındaki seferleri imparatorluğun doğu bölgelerindeki huzursuzluk veren unsurları bastırmak için yapılmıştır. 1540-1541'de bölgeye kısmi istikrar gelmiş olmasına rağmen Safavilere bağlılık gösteren unsurların ezilmesinin etkisi zihinlerdeki yerini korumaktadır ve bir çeşit 'cadı-avı' devam etmektedir. Peirce Alaettin ve Mehmet'in şikayetini bu arka plana oturtmaktadır. Faaliyetlerinden rahatsız oldukları komşularını kovdurmak için Kızılbaşlıkla suçlama stratejisini seçmişlerdir. Peirce bu davada şuhudu'l-hal olarak kaydedilenlerin şehrin dini eliti olduğuna bakarak bu stratejinin doğrulandığına işaret etmektedir. Verilen cezalara bakarsak Hacıye ile İbrahim kadınlarla erkeklerin ayrı mekanlarda bulunması prensibine uymadıkları için cezalandırılmışlardır. Peirce mahkemenin bu davada çok incelikli davrandığını belirtmektedir. Hacıye'yi Kızılbaşlıkla yargılamayarak diğer kadınları kurtarmış, fakat ağır bir şekilde cezalandırarak toplumu tatmin etmiştir. Ayrıca Hacıye'nin konu ile ilgili görüşünü kaydederek onun kendi şerefini korumasına izin vermiştir. 'Bu (kadınlar için ders düzenlemek ve onlar için erkek hoca tutmak) benim eskiden beri geçinmek için yaptığım bir şeydir.' (275)

'Şimdi ne değişti?' sorusu çalışmanın önemli argümanlarından birisine götürmekte. 1530'ların sonlarında, iç ve dış nedenlerle Osmanlı fethettiği toprakları güç ile kontrol etmek yerine kanun ile kontrol etmeye karar vermiştir ve hukuk reformunu başlatmıştır. Mahkemelerin yaygınlaştırılması, bölgesel güçlerin Osmanlı hukuk düzenine tabi tutulması, yeni kanunnamelerin yazılması hep bu döneme rastlamaktadır. Peirce Hacıye'nin cezalandırılmasından yaklaşık bir ay önce şehrin mahkemesine Hüsametdin Efendi'nin atanması ile Antep'in de bu sistem içerisine alınması ihtimali üzerinde durmaktadır. Peirce'e göre, mahkeme yeni kadı geldikten sonra daha aktif çalışmış ve görev sahasını genişletmiştir. Muhtemelen Hüsametdin Efendi yeni kanunnameyi beraberinde getirmiş ve onu uygulamaya girişmişti. Kanunname kadı ve ehli-i örfün görev sınırlarını net bir şekilde çizerek onlar arasında bir denge oluşturmaktaydı. Yargılama kadının, hükmün uygulanması ehli-i örfün göreviydi. Peirce bu şekilde kadının gücünün artırıldığını ve

kanunnameyi daha aktif bir şekilde uygulayacağını düşünmektedir. Kanunnameye göre karşı cinslerin bir arada bulunması yasaklanmıştır. Peirce bu hükmün birçok davaya ve Hacıye Sabah'ın davasına kaynaklık ettiğini düşünmektedir.

Peirce dördüncü bölümün başında hamile kalan köylü kızı Fatma'nın hikayesini anlatmaktadır. Has emini Mustafa Çelebi kendi yönetimini üstlendiği Hiyam köyünde yaşayan, Ahmet ile ilişkiye girerek hamile kaldığını söyleyen Fatma'yı mahkemeye getirmiştir. Fakat daha önce köyün imamına Korkut'un annesi doğum yaparken ona su taşımaya gittiğinde Korkut'un kendisi ile zorla ilişkiye girdiğini söylemiştir. Fatma'ya hangisinin doğru olduğu sorulmuştur. O da Ahmet'in annesi Zeliha'nın zorlamasıyla Korkut'u suçladığını asıl ilişkiye girdiği kişinin Ahmet olduğunu söylemiştir. Peirce bu

davanın Hüsamet'in Efendi geldikten sonra olmasına ve davayı mahkemeye getirenin has emini olmasına dikkat çekmektedir. Peirce Hüsamet'in Efendi'nin gelişinden sonra cinsel suçlarla ilgili davaların içeriğinde bir değişim olduğunu ileri sürmektedir. Daha önceleri mahkeme kayıtlarında görülmeyen -iftıra, karşı cinslerin uygun olmayan bir şekilde bir arada bulunmaları ve homoseksüel ilişkiler gibi- cinsel suçlar şehirliler tarafından mahkemeye yansıtılmaya başlanmıştır. Peirce bundan daha önceleri suç olarak görülmeyen davranışların kanunnameye göre suç görülmeye başladığı sonucunu çıkartmaktadır. Mustafa Çelebi'nin daha önce de yine bir cinsel suçu mahkemeye taşımaya bakarak mahkeme tarafından uygunsuz davranışları bizzat takip etmesinin istenmiş olabileceği üzerinde durulmaktadır. Bu dava bir kırsal bölgeden gelmiş olsa da Mustafa Çelebi kadar güçlü yöneticisi olmayan bölgelerde bu davranışlar mahkemeye gelmemiştir. Dolayısıyla, Peirce'e göre, bir bölgenin Osmanlı mali yapısındaki yeri o bölgede hukukun uygulanmasında farklılık ortaya çıkarmıştır. Mustafa Çelebi bölgedeki en güçlü yöneticilerden biridir. Peirce Fatma gelirleri on bir tımarlı sipahi arasında bölüşülen Akçakent köyünde yaşıyor olsaydı onun aynı muameleyi görüp görmeyeceğini sorgulamaktadır. Diğer bölgelerde başka hukuki kaynaklar mı devreye girmektedir? Peirce'e göre imamlar, yöneticiler, tımarlı sipahiler ve müftüler de dava-

ları dinliyorlardı. Osmanlı yönetimi tarafından güçlendirilmiş olan kadı diğer adalet kaynakları ile yarıştıyordu, bazen de işbirliği yapıyordu.

Morality Tales'deki cinsiyet, sınıf, sosyal tabaka, ideoloji, mülkiyet gibi farklı problemlerin ortak noktası 1540-1541 yıllarında Antep'te ve Antep'in mahkemesinde ortaya çıkmış olmalarıdır. 'Antep' hem şehrin ismi hem de sancağın ismi olduğu için Peirce bu ismi her ikisi için de -çoğu zaman hangisini kastettiğini belirterek- kullanmaktadır. Mahkeme şehrin mahkemesi midir yoksa sancağın mahkemesi midir? Peirce'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nda sancaklar ile kazaların sınırları örtüşmektedir. (77) Bir başka ifade ile sancak beyi ile kadının yetkili olduğu bölge aynıdır. Antep sancağındaki durumu bilemesek de, diğer sancaklarda birden çok kaza ve kadı olduğu bilinmektedir. Örneğin Hüdavendigâr Sancağı'nda on dört tane kaza bulunmaktadır. Antep sancağında tek kadı bulunuyorsa bile Osmanlı döneminde çok yaygın olduğunu bildiğimiz diğer bölgelere naiplerin görevlendirilmesi usulü Antep'te de uygulanmış olabilir. Fakat Peirce 1540-1541 yıllarına ait Antep mahkemesi kayıtlarının bu yıllarda Antep sancağındaki Osmanlı mahkeme uygulamasının tamamını gösterdiğini düşünmektedir. Bu düşünce Peirce'in bazı tezlerine kaynaklık etmektedir: Mahkeme kayıtlarında görülmeyen problemler mahkeme dışı hukuki problem çözücü kaynaklar tarafından çözülmektedir. Mahkeme toplumun kültürünü ve ahlaki kabullerini prosedürü içinde göz önüne alarak diğer kaynakların önüne geçmeye çalışmaktadır.

Peirce hukuk kurallarının varlığını kabul etmekle birlikte Osmanlı adalet sisteminin işleyişinde yerel kültürün ve yerel unsurların önemini özellikle vurgulamaktadır. Peirce'e göre kadı rekabet halindeki kültürler arasında ve bu kültürler ile devlet arasında bir hakemdir. Normatif hukukun parametreleri içinde kalmak şartıyla düzeni sağlamaya ve tarafları tatmin etmeye çalışmaktadır. Fakat Peirce'in Osmanlı sistemi için geçerli gördüğü 'ayrı adaletler' kavramı çoğu zaman hukuka yerel kültürü meşrulaştırma fonksiyonundan fazlasını tanımamaktadır. İne ile Tanrıverdi'nin hikayesinde Mehmet'in cezalandırılmaması delil yetersizliğinden midir, yoksa Mehmet'in suçlu olduğunun anlaşılmasına rağmen onu toplum dışına itmemek için ayrı olarak değerlendirilmesinden midir? Eğer ikincisi ise çoğu zaman normatif hukukun varlığı anlamsız olurdu ve bu durumda yerel kültür karşısında özgün bir Osmanlı hukukunun varlığından bahsedemezdik.

Bir biriyle doğrudan bağlantılı olmayan ve ayrı ayrı okunabilecek bölümleri içeren *Morality Tales* Osmanlı hukuk sistemi ve mahkemesinin işleyişinin anlaşılması yönünde çok önemli bir çalışma. Bu çalışma hukuk sistemini nesnel gerçekmiş gibi betimlemek yerine insanların onunla ilişkisi sonucu aldığı şekli anlatmaya çalışmaktadır. Bu da Osmanlı hukukundaki değişkenlik sorununu gündeme getirmektedir. Değişik dönemler ve değişik bölgeler için benzer çalışmalar Osmanlı hukukunun esnek olan ve esnek olmayan unsurlarını tespit etmeye ve Osmanlı hukukunun gerçeğe daha yakın bir betimlenmesine katkıda bulunabilir.